

**ENG YENGIL NUTQ NUQSONI DISLALIYA HAQIDA TUSHUNCHA VA
UNI BARTARAF ETISH USULLARI**

MUSLIMAXON SAYDIAKROMOVA SAYDIAXROR QIZI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Special Pedagogy fakulteti talabasi saydiaxrorovnam@gmail.com

+998 88 199 07 26

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola bolalarning nutq kamchiliklari, ularning buzulishlari, noto'g'ri nutq kamchiligi haqida. Dislaliyaning tarixi, kelib chiqish sabablari va bartaraf etish usullari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq buzulishlari, dislaliya, til chuchukligi, bulbar va psedobulbar falajlanish, duduqlanish, mexanik dislaliya, dinamik va statik tayyorgarlik mashqlari.

АННОТАЦИЯ: В данной статье речь идет о дефектах речи детей, их нарушениях, дефектах неправильной речи. Описана история дислалии, ее причины и методы устранения.

Ключевые слова: речевые нарушения, дислалия, ригидность языка, бульбарный и псевдобульбарный паралич, заикание, механическая дислалия, динамические и статические тренировочные упражнения

ANNOTATION: This article is about children's speech defects, their disorders, incorrect speech defects. The history of dyslalia, its causes and methods of elimination are described.

Key words: speech disorders, dyslalia, tongue stiffness, bulbar and pseudobulbar paralysis, stuttering, mechanical dyslalia, dynamic and static training exercises.

Dislaliya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, (dis — buzilish, lalia - nutq) degan ma'noni anglatadi.

Logopediya fanining obyektlari logopad bolalar va ulardagi turlicha

nutq nuqsonlari hisoblanadi. Uzoq yillardan buyon ushbu soha muhim tarmoq sifatida rivojlanib kelmoqda, ushbu maqolamda nutq kamchiliklaridan biri dislaliya haqida yozishni maqsad qildim. Noto'g'ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma'lumotlar qadimgi grek olimlari Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen va boshqalarning ishlarida bayon qilingan. Bu olimlar noto'g'ri talaffuzni davolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bog'liq deb ko'rsatadilar.

O'rta asrga kelib, dislaliya haqida yangi fikrlar paydo bo'lmay, qadimgi davr ilmiy g'oyalari takrorlanadi. Tarixning keyingi davrlarida (ya'ni, XVI va XVIII asrlarda) italyan professori Merkurialis (1588), nemis fiziologi Alberxt

Fon Gallerning ishlari paydo bo'ldi. Ular ham tili chuchuklikni (dislaliyani) periferik nutq apparati tuzilishidagi kamchiliklar natijasi deb qaraydilar. Chunonchi, bu davrlarda tili chuchuklik "duduqlanish" deb nomlanuvchi nutq buzilishining umumiy guruhidan ajratilmagan edi. Nutqdagi talaffuz kamchiliklarini ilmiy tasnif birinchi urinishlar XIX asrning boshlarida boshlandi. Tili chuchuklik mustaqil nutq kamchiligi qilib ajratilgandan so'ng, uning tabiatini o'rganish rivojlanib bordi. 1878- yilda Koen mexanik dislaliya bilan bir qatorda funksional dislaliyani ajratib ko'rsatdi. Uning fikricha, funksional dislaliyaning kelib chiqishining asosiy sababi, bu - taqlid va noto'g'ri nutqiy tarbiyadir. Shunday qilib, organik va funksional tili chuchuklikni bir-biridan chegaralashga urinishlar yuzaga keldi. Shu yillarda bulbar va psedobulbar falajlanish natijasida kelib chiqadigan nutq buzilishlari haqidagi ishlar paydo bo'ldi. Ular markaziy nerv tizimining ma'lum darajada zararlanishi oqibatida ham tovushlar talaffuzida kamchiliklar bo'lishini ko'rsatdilar. Bu ishlar nutq nuqsonlarini tushunish doirasini kengaytirdi va shu bilan nutqning tovush tomoni kamchiliklari haqidagi bilimlarni rivojlantirishga yordam berdi.

"Dislaliya" terminini Yevropada birinchi bo'lib Vilnyus universitetining shifokori professor I Frank ilmiy muomalaga kiritgan. 1827-yilda chiqqan

monografiyada, u bu terminni umumlashtirilgan ma'noda talaffuz buzilishlarining hamma turlarini turli etiologiyalarini nomlashda qo'lladi. Bolalardagi dislaliya bilan yaqindan tanishamiz. Ovozli talaffuzni buzilishga dislaliya deyiladi. Ko'pincha chaqaloqlar so'zlarni talaffuz qilishni osonlashtiradi va osonlashtiradi.

Bolalardagi dislaliya va uni yo'q qilish usullari nutq terapevtlari tomonidan aniqlanadi. Bu mutaxassis aniq tashxis qo'yish va ushbu muammoni bartaraf etish uchun taktikani ishlab chiqishi mumkin. O'zbekistonda M. Ayupova ma'lumotiga ko'ra besh yoshli bolalarga tovushlarni talaffuzidagi kamchiliklar 41, 5 foiz 6 yoshli bolalarda esa 22.9 foizni tashkil etadi. M. Ayupova ma'lumoti bo'yicha 5 yoshli bolalarda sirg'aluvchi (s-z) 32.1 foiz shovqinlilar (sh-j) 38.4 foiz "r" tovushi talaffuzida 60,7 foiz til orqa tovushlari 25 foiz chuqur til orqa tovushlari (q-g') 7.1 foiz "l" tovushi 5.4 foizni tashkil etadi. Hozirgi vaqtda dislaliya nutq apparat inervatsiyasi saqlangan va eshitish normada bo'lganda tovushlar talaffuzidagi kamchilik deb talqin etiladi. Etiologik belgilarga ko'ra dislaliya 2 shaklga bo'linadi: mexanik (organik) va funksional dislaliya.

Mexanik dislaliya va uning sabablari:

Mexanik (organik) dislaliya periferik nutq aparatining (til, jag' tanglay tish) organik buzilishi natijasidir. Til tagidagi etning (yugancha) kattaligi mexanik dislaliyaga sabab bo'ladi. Bu kamchilik til-harakatini qiyinlashtiradi til tagidagi itning haddan tashqari katta bo'lishi tilning yuqori tomon ko'tarilishiga imkon bermaydi. Bundan tashqari tilning haddan tashqari katta bo'lishi yoki haddan tashqari kichik vato rbo'lishi ham estlaliyaga olib keladi bunday hollarda to'g'ri artikulyatsiya qiyinlashadi.

Dislaliyaning kelib chiqish sabablari:

Nutq apparatlarini ishlab chiqish muammolari bo'lgan bolalarda buzilishlar bo'lishi mumkin: jag'lar, til, lablar, tishlar. Bunday holda ular mexanik fitiladan gapiradilar. Nutq aparatining normal rivojlanishida "funksional dislaliya" tashxisi qo'yiladi. Organik bezovtaliklar: - tilning qisqa burchagi va yuqori labda, - haddan tashqari qalin lablar, - osmon tarkibida nuqsonlar (juda yuqori yoki past

bo'lishi mumkin), - juda katta, yoki aksincha, kichik til, - Yuqori yuqori labda. Bolalardagi disliyalarning sabablari vokal apparatining tarkibiy xususiyatlariga bog'liq bo'lmasligi mumkin. Bunday holatda ovozli talaffuzning buzilishi quyidagilarga bog'liq: - kimdirning noto'g'ri gapiga taqlid qilish, - oilada noto'g'ri nutq madaniyati, - tilni to'g'ri holatidadir ushlab turolmaslik, - fonematik tinglashning kamligi, - bir harakatdan ikkinchisiga tez til o'tish.

Davolash (nutqlar apparatlarini ishlab chiqish uchun mashqlar) tovushlarning to'g'ri talaffuzini ishlab chiqish, ularni avtomatlashtirish va eshitish differentsiyalash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Ovoz bayonnomasida ularni avtomatlashtirish bo'yicha ishlar bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi. Buni amalga oshirish uchun ular shaxsiy she'r va so'zlar tarkibida gapirishadi. To'g'ri tushuntirish uchun taklit usulini ishlatish. Agar u natija bermasa, maxsus so'rovli nutq terapisti tilni to'g'ri yo'nalishda ko'rsatib, bolaga yordam berishi mumkin. Nutqni terapiya qilishning maqsadlari Mutaxassisning ishi ovozli talaffuzni tuzatishda va tovushlarni tan olishda, ularni to'g'ri talaffuz qilishda va nutqni nazorat qilishda qo'llanilishi kerak. Bolalardagi disliyalarni engishning barcha xususiyatlarini bilish kerak, chunki bu holda natijaga erishish mumkin bo'lmaydi. Juftlikning "spiker-bola" ishini tashkil qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish kerak. Bolaning o'qituvchiga ishonishi kerak, ular hissiyot bilan aloqa qilishlari kerak. Buning uchun nutq terapevtlari bolalar uchun qiziqarli shaklda darslarni tashkil etishga e'tibor berishlari kerak. Ular kognitiv faollikni rag'batlantirish, mumkin bo'lgan charchashni oldini olishlari kerak. Agar bunga erishilsa, mening fikrimcha, bola quyidagi imkoniyatga ega bo'ladi: - turli xil tovushlarni tanib olishni o'rganing va ularni aralashtirmang, - noto'g'ri ovoz talaffuzini noto'g'ri talqin qilish, - o'z nutqingizni nazorat qilish, - nutq oqimidagi tovushlarni farqlash oson, - tovushni aniq aniqlash va nutqda ta'kidlash

Talaffuzdagi kamchiliklar o'z xarakterikiga ma'lum tovushlar gruppasiga tegishli bo'lishiga ko'ra dislaliya quyidagi guruhlariga ajratiladi:

1. Sigmatizm (grekcha "sigma" "s" harfining nomini bildiradi). Bunda

sirg'aluvchi (s,z)vashovqinli(shu,j,ch) tovushlar talaffuzida kamchiliklar kuzatiladi. Sirg'aluvchi va shovqinli tovushlarning boshqa tovushlarga almashtirilishi parasigmatizm deb yuritiladi. Masalan soat - "toat ",joja-"do'da",choynak - "toynak" .

2. Rotatizm (grekcha"to"harfi nomidan olingan bo'lib, "r" tovushni bildiradi) - r tovushning talaffuzidagi kamchiliklar dur. R tovushini boshqa tovushlar bilan almashtirilishi pararotatsizm deb yuritiladi. Masalan,raketa - "yaketa", rom - "lom", ruchka - "yuchka".

3. Lambdatsizm (grekcha "lambda" harfini nomidan olingan bo'lib l tovushini bildiradi) - l tovushiningtalaffuzidagi kamchiliklardan iborat le tovushining boshqa tovushlariga almashtirilishi paralambdatsizm deb yuritiladi. Masalan, lola - "yoya ",gul- "guy".

4. Til orqa tovushlardagi kamchiliklar: kappatsizm - k tovushining nutqda yo'qligi,parakatatsizm "k" tovushini almashtirish. Masalan,koptok-"topto" , kitob - "titob".

5. Jaranglatish nuqsonlari - jarangli undosh tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar. Bu kamchiliklar jarangliundosh tovushlarni jarangsiz undosh tovushlarga almashtirilishidir: b-p, d-t, v-f, z-s, j-z, g- k va boshqalar.

XULOSA:

Dislaliya artikulatsion aparat a'zolarining (til, lab, pastki jag') harakatchanligidagi kamchiliklar natijasida ham sodir bo'ladi. Ota-onalarimizga bolalariga to'g'ri tarbiya berib,bolalar tilida emas balki shevada yoki adabiy tilda gapirishini suraymiz. O'shandagina bolalar to'liq va ravon gapiradilar. Oilada ikki tillilik bo'lsa ham nutqida nuqsoni bo'ladi. Shuning uchun ota-onalarimizdan bolalariga to'g'ri gapirishlarini so'raymiz!!!.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayupova M. Y Logopediya. O'zbekiston Faylasuflar Milliy Jamiyati Nashriyoti Toshkent 2007.
2. Shomaxmudova R. Sh. Mo'minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni

bartaraf etish. Toshkent 1994.

3. Logopediya: darslik/ M .Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O'zbekiston laylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007 —560 b.

4. fayllar.org/reja-dislaliya-haqida.html/